

- В. Восточные славяне в VI-XIII вв. -М., 1982.
 18. Крип'якевич І. Історія України. -Львів, 1990.
 19. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период. -К., 1990.
 20. Грушевський М. Ілюстрована історія України. -К., 1991.
 21. Коринный Н. Переяславская земля. X - первая половина XIII века. -К., 1992.
 22. Бромлей Ю. Очерки территории этноса. -М., 1983; Венелин Ю. О споре между южанами и северянами на счет их россизма. -СПб., 1832; Гуслистий К. До питання про утворення української нації. -К., 1967; Котляр М. Київська Русь - колицка трьох братніх народів. -К., 1981; Костомаров М. Книга битія українського народу. -К.-Львів, 1921; Кравченко Н., Павленко Ю. Коментар до праці В.Петрова «Походження українського народу». -К., 1992; Куліш П. Чорна рада, хроніка 1663 р. -К., 1990; Рыбаков Б. Новая концепция предистории Киевской Руси //История СССР. -1984. NN1-2; Тихомиров М. Происхождение названий «Русь» и «Русская земля» // Советская этнография. -М.-Л., 1947; Толочко П. Древняя Русь. Очерки социально-политической истории. -К., 1987; Шахматов Д. Древнейшие судьбы русского племени. -Пг., 1919; Повесть временных лет. -М.-Л., 1950. -т.1. -С.13-14, 16, 18, 21, 23, 33; -т.2. -С.110.

В.В.Гоцуляк

ПОГЛЯД М.ГРУШЕВСЬКОГО НА УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ПРОЦЕС КРИЗЬ ПРИЗМУ НАРОДНИЦЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Необхідність окреслення проблем етногенезу українського народу і його історії особливо проявилася в умовах національного відродження початку ХІХ ст. Тоді поруч з давнішньою історичною традицією забило могутнє джерело надзвичайного інтересу до народного життя, що знайшло яскраве відображення в наукових працях Г.Каліновського, М.Церцелєва, М.Максимовича, І.Срезневського, П.Лукашевича і особливо у М.Костомарова, П.Куліша (в перший період його наукової діяльності), пізніше у В.Антоновича і О.Лазаревського

Характерно, що М.Грушевський з працями вищеназваних дослідників, а також з «Истории Малой России» Бантиш-Каменського (1828р.), словником української мови Войцеховича (1823р.), появою «Малороссійських пісень» М.Максимовича, пов'язує початок наукового українознавства [4, 132]. «При всій наївності тодішньої фразеології, - пише історик, - при всіх романтичних перебільшеннях, ми відчуваємо під тим певні соціологічні підвалини, котрими ся будова романтиків завдячувала свої реальність і тривкість» [4, 133].

М.Грушевський наголошує також на тому, що народна українська маса, як продукт стає в центрі дослідницької уваги й культурної праці.

Одночасно й великі подвиги недавно пережитої доби уявлялися йому також соціальною функцією «народу-маси» як і народна не обмежена правилами граматики мова, « котрій перші комплєменти, як будучій великій, рівнорядній з іншими культурній мові, залунали в тім часі з уст польського антиквара Бантке, і та народня поезія, свобідна від псевдокласичних пут, котру висував на перше місце між слов'янськими народами Максимович, посилаючись на оцінки іншого польського письменника - Бродзінського» [4, 133]. Зі сказаного видно, що М.Грушевський чітко орієнтувався в польській історіографії, знав праці фундаторів «української школи» в польській літературі, які першими почали відмовлятися від прошляхетських стереотипів у поглядах на Україну, здебільшого вихідців з Київщини, Волині й Поділля. Вони глибоко знали й любили свій край, зблизилися з місцевим українським населенням, сприйняли його мову. Люди, що належали в основному до зубожілої шляхти, зуміли вийти за межі її консервативно-традиційних устроїв [6, 15]. Події життя українського населення Київщини знайшли відображення у написаних з демократичних позицій таких історичних поемах Северина Гошинського як «Канівський замок»/1828р./, «Король старого замку»/1842р./, «Вечір напередодні Івана Купала»/1834р./, Богдана Залеського «Пан староста Канівський» /1836р./, в повістях і статтях Міхаля Грабовського /псевдонім - Едварда Тарша / «Коліїщина і степи» /1838р./, «Про українську пісню» /1837р./, «Про українські народні легенди»/1845р./ та ін. [3, 21]. Прикладом пошуку союзу між Польщею й Україною стала дружба Богдана Залеського й Тараса Шевченка. Вихованець Київського університету Л.Совінський надрукував низку перекладів з «Кобзаря», поему «Гайдамаки» й видав книгу «Тарас Шевченко» [2, 19].

Близьке по духу М.Грушевському ставлення М.Максимовича до історії, яку той досліджував одночасно з етнографією. Історіограф наголошує, що « від сього часу не пануючі династії, не імениті роди, а нарід-маса стає героєм української історії, української культури, української творчості в уяві дослідників і широких кругів інтелігенції. Не на династичні лінії, не на хронологічні таблиці нанизуються факти української історії, зміни політичних, культурних чи економічних умов українського життя»[4, 133]. Тепер думка дослідника, поета, публіциста починає орієнтуватися на народну масу «як на дійсного перетворця, і з разом і об'єкту, на яким передусім відбиваються всі ці зміни побуту, і з сього становища передусім хоче дослідник їх прослідкувати і зцінювати» [4, 133-134].

«З Максимовича, - пише М.Грушевський, - вийшов-би уліпшений продовжувач діла Рубанів, Туманських, Бантиш-Каменських, - коли б його не захопила отся романтично-народницька хвиля, вигнана бурями ХVІІ віку та їх найвищим завершенням-великою французькою революцією» [4, 134]. Видатний вчений вірно охоплює головні риси наукової творчості М.Максимовича і його характеристики надають особливого інтересу в очах сучасних дослідників. За словами патріарха української історичної науки народницький підхід, проголошений Максимовичем в передмові до

його «Малоросійських пісень» проходить через його традиціоналізм і антикваризм. На думку М.Грушевського він оживлює новим інтересом, новим завданням його роботу і надає їй невмирущого громадського інтересу й значення для широких кіл його сучасників, котрі жваво відгукувалися на питання дня, розвитку й поступу й для всіх тих пізніших поколінь, які в своїх пориваннях і досягненнях з приємністю оглядалися на зв'язки нових течій та їх обґрунтування у сього старого сподкоємця традицій, представника офіційної науки, фундатора найвизначнішого наукового осередку України XIX віку» [4, 134]. Видатний дослідник обґрунтовуючи т я г л і с т ь українського історичного процесу в науковій сфері, один з його етапів вбачає у творчості Максимовича як продовжувача традицій й вченого, що зв'язав її з наступною течією в історії України. На підтвердження своїх висновків М.Грушевського посилається на оцінки М. Драгоманова, приводячи його слова, сказані з нагоди п'ятдесятилітнього ювілею наукової діяльності М.Максимовича, який розглядав нарід - як ціль і предмет наукового досліду і культурної праці» [4, 136].

Важливим вбачається методологічне спостереження М. Грушевського, залишене поза увагою історіографів. Сучасна історіографічна наукова думка б'ється над розв'язанням питання з якого часу починається наукове вивчення української історії. В численних публікаціях можна зустріти безліч тлумачень, нерідко самих розбіжних. Які ж з аргументи М.Грушевського щодо цього? По-перше з виходом «Малоросійських пісень» М.Максимовича він зв'язує й початок української наукової праці. По-друге - ясно вказує що ним є друге й третє десятиріччя минулого століття, час виходу публікацій вченого "випущених під знаком вивчення народу й його життя". По-третє, дуже важливою з огляду на методологічні засади творчості пізнього Грушевського, є думка про те, що «все з народу, через нарід і для народу». Це гасло все ясніше розкривалося, все глибше усвідомлювалося й відбивалося в роботі найкращих, найсвідоміших представників українського наукового, культурного і громадського руху [4, 136].

Розглядаючи творчу спадщину М.Максимовича дослідник не міг обійти й корінного питання чітко аргументованого в своїй схемі-моделі й втіленої в «Історії України-Руси». Мова йде про ідеї тягlosti народного життя. У 1927 році М.Грушевський підкреслює, що «змінюються політичні, культурні й побутові форми, але нарід стоїть во віки» [4, 136]. Саме з ім'ям М.Максимовича історіограф пов'язує зародження цієї тези, вказуючи, що в наукових заняттях останнього «було кілька моментів, де він тісно підійшов до сеї тези, дав кілька незвичайно цінних для свого часу і незабутніх в історії української науки взірців наукового обслідування питань з сього становища: завдяки їм він став одним з корифеїв не тільки історично-філологічної української праці, а й українського руху взагалі» [4, 136].

Незважаючи на свій історичний романтизм, на обмеженість наукової праці міністерськими інструкціями, Максимовичу - досліднику притаманний був реалістичний, документальний метод аналізу явищ і

фактів в історично-філологічній творчості. Саме за це, на думку М.Грушевського, високо цінив його інший «великий укаїнський історик - природник, властиво медик в своїй науковій підготовці, В.Антонович» [4, 137]. Разом із М.Костомаровим, М.Драгомановим він вважає В.Антоновича продовжувачем його справи. «Не написавши за своє життя ні одної суцільної праці з історії України чи історії її літератури, - вказує М.Грушевський, - Максимович був одним з творців української історіографії, а інакше - історичної української ідеології» [4, 138].

Надзвичайно цікавим є розуміння М.Грушевським поняття історіографії і її змісту. За його переконанням історіографія взагалі відіграв велику роль в культурному й особливо - в національному житті. Вчений наголошує, що «в історії деяких народів, особливо покривджених історією - як от нашого українського, - історіографія /й історія літератури, що являється другою стороною того самого діла/ відіграла ролю прямо таки колосальну» [4, 138].

Спеціаліст своєї справи відмічає заслугу Максимовича в реставрації й оживленні української традиції. Це перш за все «оборона старинности, органічності і самостійності українського етнічного типу» [4, 140]. За твердженням М.Грушевського вказану думку знаходимо вже у передмові Максимовича до своїх пісень 1827 року й висвітленні її в різний спосіб в полеміці з М.Погодіним, пише вчений, - прозирає ся дорогоцінна любов до народної історії, до народньої підоснови всіх цих історичних проявів її життя, і з другого боку замилування в історичних процесі як цілості: його тягlosti і неперервності, що не дає приголомшити недоречностями й неув'язками соціальних відносин настільки, щоб не добачати в тім усім також і позитивних проявів живої і конструктивної народньої стихії» [4, 142]. Всім своїм змістом стаття М.Грушевського пройнята думкою про органічний зв'язок наукової праці М.Максимовича з молодим поколінням українознавців, пієтизмом до нього таких вчених як В.Антонович, П.Житецький, П.Чубинський і навіть М.Драгоманов.

Разом з М.Максимовичем він називає і М.Костомарова найкращим представником української історії, вважає, що знаменита стаття В.Антоновича «Кієв его судьба и значение съ XIV по XVI столетіе», котрою розпочалася «Кієвская старина», була відновленням старої аргументації Максимовича про неперервність і органічність квівського життя» [4, 145].

Сам М.Грушевський, як представник останньої наймолодшої української генерації інтелектуалів XIX віку, з приємністю згадує в статті з якою увагою й пошаною в «Історії України-Руси» він оглядався на погляди, аргументи і матеріали зібрані з цього питання М.Максимовичем. Він вказує, що її перші три томи, присвячені власне тій старій Русі, котрої органічний зв'язок з новою Україною так гаряче аргументувався і різнобічно висвітлювався покійним нашим корифеєм, вийшли саме в останніх роках XIX віку, як маніфестація живучості його праці й ідей в нових умовах життя і серед нових наукових течій [4, 145-146].

Сучасний дослідник, займаючись історією Середнього Подніпров'я, не може обійти своєю увагою три наукові праці

М.Грушевського: «Южнорусские господарские замки», «Историко-статистический очерк» /як наслідок семінара В.Антоновича/, «История Киевской земли от Ярослава до конца XIV в.» /1891р./, «Барское староство. Исторические очерки»/1894р./.

Їх ґрунтовний аналіз здійснив 1927 р. Д.Багалій [1,176-177], наголошуючи, що вони тісно і органічно зв'язані з Київською школою істориків України взагалі і з роботами керівника цієї школи. Багалій, характеризуючи «Историю Киевской земли...» посиляється на її оцінку самим М.Грушевським, який зауважує, що «се була вже робота досить дозріла і викінчена в 1890 році і потім видана: вона викликала дуже похвальні відзиви в наукових сферах, і на її підставі пізніше я був предложений кандидатом на кафедру історії у Львові». За оцінкою Д.Багалія - це найвидатніша з областних монографій, що вийшла зі школи В.Антоновича. Авторіві треба було виявити і обласне і загальне значення Київської землі - і він з честю вийшов зі свого трудного становища; він дав змістовну, повну, всебічну монографію про цю землю, що займала перше місце серед інших українських земель. Книга написана на підставі першоджерел /майже виключно, що й зрозуміло, літописних/ і на підставі розвідок, до яких автор ставиться критично; багато робить автор і власних висновків; завдяки всьому цьому книга мала у свій час дуже велике значення; після виходу в світ перших двох томів історії України М.Грушевського воно формально зменшилося, бо вся історія Київської землі майже цілком увійшла в цю історію; але майже всі висновки цієї монографії вченого перейшли в його історію, що, очевидно, по суті не зменшило її наукової ваги. Із зазначеного слідує, що два найвидатніших представники київської школи істориків України - М.Грушевський, Д.Багалій були глибоко обізнані із станом та історією української історіографії й присвятили їй цінні статті, розвідки та нариси.

Як видно із попереднього аналізу, М.Грушевський з ім'ям М.Максимовича позв'язував характеристику найголовніших рис попередньої історіографії. З М.Костомаровим він вважає за доцільне розглянути цілу українську історіографію і визначити значення його історичної праці в її загальному контексті. В найбільш узагальненому вигляді М.Грушевський подає свої погляди в одній із частин російськомовного видання першого тому «Український народ в его прошлом и настоящем» /розділі 1-му /, «Развитіе українских изученій въ XIX в.и раскрытіе въ нихъ основнихъ вопросовъ украиновѣднія /С. 1-37/ поруч з працею «Исторія українскаго народа» /С.37-360/. В названий нарис складовою частиною увійшла доповідь, а пізніше стаття вченого присвячена пам'яті М.Костомарова в двадцять п'яти роковини його смерті «Українська історіографія і Микола Костомаров», що була надрукована 1910 року у літературно-науковому вістнику. Крізь призму української історіографії й українського самопізнання видатний дослідник розглядав творчість М.Костомарова.

Перш за все М.Грушевський як професійний методолог звертається до роз'яснення тлумачення поняття української історіографії, що склалося в ті часи. Вчений не має однозначного погляду на цю проблему й тому

ставив низку запитань: чи будемо розуміти історичну повість про Україну, її територію і людинність під її поняттям? В такому разі, вказує він, до української історіографії буде належати Геродот і Йордан, автори арабських історичних трактатів IX-X вв. і польських мемуарів та хронік, які залишили оповідання про українські події XVI-XVII вв. В розумінні М.Грушевського таке трактування неможливе - бо то з джерела до історії України, або звістки «чужосторонців» про неї. Під українською історіографією науковець розуміє «те, що описує історію українського народу як такого, незалежно від політичних ти інших зв'язей, які вязали його з іншими народами чи краями» [5,209]. Міркування М.Грушевського щодо усталеного на той час формулювання, а власне від неунормованості визначення цього поняття визначилися лише частково в його думці про те, що «в такім разі і те, що лишили нам самі українські письменники попередніх століть з української історії, тільки по части буде підходити під поняття української історіографії» [5,209].

Розкриваючи глибоко причини такого явища закоренілого з давніх часів внаслідок входження українського народу і його території у склад Польщі, Литви, Угорщини, Росії, комплексу негативних обставин, вчений однією з них називає масове «винародовлення» вищих, найбільш придатних для освідмлення верств українського громадянства». Кілька разів, - пише М.Грушевський, - воно повторялося в минувшині, а й тепер для значних частей українського /походження/ суспільства питання національної одності українського народу, та й саме національне існування українства зостаєся пунктом не пройденим, питанням не розв'язаним» [5,211]. Вчений дійшов висновку про те, що саме через ці всі причини залишене від попередніх століть в сфері українознавства, а спеціально історіографії тільки більше або менше та й то часто випадково, відповідає поняттю української історіографії.

Лаконічно й виразно М.Грушевський характеризує історіографію Старої Русі, київське, пізніше літописання /останнє у вченого підпадає під назву «хроніка українського життя», наприклад, Густинський літопис. За його словами «Синопсис» є одним із найбільш збаламучених історичних утворів. Відмічаючи, що козацька епоха стала новою ерою української історіографії, М.Грушевський вказує на існування розбіжності дальшої історичної еволюції Східної і Західної України. Козацтво впливало на розвиток східноукраїнського партикуляризму. Поняття одностайности українського народу і української території відступають перед ідеями «козакоруського» народу, що відповідає козацькій, східній Україні і «малоросійское отечество» українських письменників /зі Східної України/ все менше виходить за офіційні межі Гетьманщини [5, 213]. Теоретично визнається етнографічна Україна, яка охоплює й західні українські землі, і зводить велику соборну Україну в межі Гетьманщини. Під такими впливами, на думку Грушевського, й формується «малоросійська» історіографія XVIIв., що стає безпосередньою попередницею української історіографії XIX в. [5, 213].

Як вказує М.Грушевський, загальний характер «малоросійської»

історіографії повно позначився на анонімній «Історії Руссов или Малой России» і «Истории Малой России» Бантиш-Каменського. М.Костомаров зв'язує старшу і нову історіографії. За його словами він з допомогою етнографії думав знайти для історії дорогу до інтимних центрів народного життя, для розуміння його «духовної сторони», котра власне й повинна бути головним завданням історика.

Пізніше М.Костомаров виступає проти антикварного розуміння завдань історичних дослідів, розвиває принципи федералізму й народоправства, прикладаючи до історичної еволюції поступові ідеї свого часу / ідеї народності і певних природжених прикмет слов'янського духа й ідей політичного лібералізму виступають сильно і виразно/. Однак вчений показує і залежність М.Костомарова від попередньої історіографії, старої історіографічної схеми. «Ідеї, проголошені покійним істориком,- пише М.Грушевський,- ішли вперед не тільки свого часу, але і його власної творчості як історика, і в багатьох точках зістаються непережитими й тепер» [5, 225]. Сам же майстер української історії своєю науковою працею демонстрував новий етап в розвитку історіографії, виразно наголошуючи свій зв'язок з представниками старшої генерації інтелектуалів.

Література

1. Багалій Д.А. Академік М.С.Грушевський і його місце в українській історіографії // Червоний шлях.-1927.-Кн.1.
2. Баженов Л.В. Т.Г. Шевченко і польський національно-визвольний рух ХІХ ст.// Т.Г.Шевченко і Поділля: Тези науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т.Г.Шевченка.- Кам'янець-Подільський.-Ч.1.
3. Вервес Г.Д. Т.Г.Шевченко і Польща.-К.:Дніпро, 1964.
4. Грушевський М. «Малоросійські пьєси» Максимовича і століття української наукової праці // Україна.-1927.-Кн.6.-С. 1-13: Український історик.-1984.-Ч.1-4.-С.132-147 /Цит. за другим виданням -В.Г./.
5. Грушевський М. Українська історіографія і Микола Костомаров // Літературно-науковий вісник.-1910.-Кн. V.
6. Кирчів Р.Ф. Україніка в польських альманахах доби романтизму.-Київ, 1965.

В.В. Масненко

ПРОБЛЕМА "РЕВОЛЮЦІЙНОГО" ХАРАКТЕРУ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ М.ГРУШЕВСЬКОГО ТА В.ЛИПИНСЬКОГО

В сучасній українській історичній думці знову поширилась і стала доволі популярною теза про революційність Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. До цих, справді епохальних, подій застосовуються такі дефініції: Українська або національна революція /В.Смолій, В.Степанков/, селянсько-козацька революція /Д. Наливайко/, національно-визвольна